

Prethodno priopćenje

UDK 305

305-055.2

Primljeno: 9. siječnja 2014.

Ženski studiji ili studiji roda: uvodne napomene za analizu stanja discipline

ĐURĐA KNEŽEVIĆ

Organiziranje i poučavanje nazvano Ženski studiji izravan je rezultat političkih zbivanja '68. u SAD-u i Europi, na valu studentskih nemira i zahtjeva za veće građanske slobode koji su, među ostalim, uključivali borbu i zahtjeve za ravnopravnost žena. Taj pokret žena '68. i daljnji razvoj označeni su kasnije kao drugi val feminizma. Za razliku od prvog, sufražetskog vala, koji se bavio uglavnom pitanjima (i rušenjem) pravnih prepreka za ravnopravnost žena, pri čemu se prvenstveno radilo o borbi za pravo glasa te imovinska prava, drugi je val obuhvatio i niz drugih tema kao što su: seksualnost, reproduktivna prava, obitelj, radna mjesta i slično. Gotovo istovremeno počinju se organizirati i prvi programi ženskih studija na američkim sveučilištima koji su model i način rada preuzeli od američkih i etničkih studija (Chicano i afro-američki studiji). Prikladnost takva izbora, barem kada je riječ o počecima, kasnije se pokazala kao poteškoća. Naime, interdisciplinarnost koja karakterizira navedene studije-uzore primijenjena je i na ženskim studijima, pa se tako "izučavalo" praktički sve: politika, povijest, mediji, umjetnost, psihologija, seksualnost, ukratko, sva polja ljudskog djelovanja. Navodnici u koje je stavljeno "izučavanje" u vezi su s onim što od samih početaka karakterizira ženske studije. Radi se u osnovi o dvjema stvarima: antagonizmu prema teoriji i, u uskoj vezi s time, primjeni pedagogije kojoj je u osnovi bila feministička politika.

Govoreći o antagonizmu prema teoriji, drugi je feministički val izričito iskazivao sumnju prema teoriji i često se otvoreno tvrdilo da bi uspostava feminističke teorije kao akademske discipline vodila eksploataciji i deradikalizaciji feminizma.¹

¹ Više o tome vidi u Judith Squires, *Gender in Political Theory*, Polity Press, Cambridge, UK, 1999.

Taj se antagonizam temeljio na sumnji i otporu elitizmu i apstrakciji, pri čemu je elitizam mišljen kao antidemokratski. J. Squires to komentira ovako: "Uzeti da je težak/kompliciran/intelektualno zahtjevan rad elitizam znači zamijeniti formu kontekstom."² U kasnijem je razvoju model, koji i danas dominantno karakterizira ženske studije, ostao više-manje isti, uz ponešto slabiji otpor teoriji. Pripuštanje teorije, međutim, odlikovano je usmjerenošću na subjektivnost i estetiku, okupiranošću tzv. ženskim identitetom, a zanemarivo malo usmjereno na institucije vlasti. U opisu takva stanja možda je najjasniji i najizravniji Clifford Geertz, koji o tome govori kao o naglašavanju značenja namjesto naglašavanja uzroka, o "prijelazu na neke nejasne žanrove istraživanja".³

Dva su razloga odvratanja pažnje s institucija vlasti, odnosno s pitanja politike i političke teorije. Jedan je rezistentnost političkih studija na pitanja roda, a drugi prihvaćanje spomenute feminističke metodologije. Analizirajući razloge rezistentnosti političkih studija na pitanja roda, Carole Pateman pokazuje da su seksualne razlike i podređenost žena glavne sastavnice moderne političke teorije. Raspravljajući o problemu društvenog ugovora, Pateman pokazuje da se u političkoj teoriji, u odnosu na patrijarhalno građansko društvo koje je podijeljeno na dvije sfere, privatnu i javnu, pažnja usmjerava tek na jednu od njih, na javnu sferu. Pateman to objašnjava: "Ona druga, privatna sfera ne doživljava se kao politički relevantna. Brak i bračni ugovor zato su također politički nerelevantni. Zanemariti bračni ugovor znači zanemariti polovicu prvobitnog ugovora. U klasičnim se tekstovima spolni ugovor premješta u bračni ugovor. To premještanje stvara poteškoću pri pronalaženju i prepričavanju izgubljenog dijela priče. Odveć se lako stječe dojam da su spolni ugovor i društveni ugovor dva zasebna, premda povezana ugovora i da se spolni ugovor odnosi na privatnu sferu. U tom slučaju čini se da patrijarhat nema nikakve važnosti za javni svijet. No, upravo suprotno, patrijarhalno pravo proteže se na cijelo građansko društvo."⁴ Privatnu i javnu sferu, dakle, treba gledati kao istodobno odvojene i neodvojive; time bi postalo evidentno da se javno područje ne može potpuno sagledati bez privatnoga. Ekskluzivnost političke teorije temelji se na tvrdnji da je, s jedne strane, javno – političko, dok je, s druge strane, područje privatnosti, obitelji i spolnih odnosa izvan njezina interesa. Najbolji odgovor na takav stav dale su feministkinje sada već mitskom parolom "Privatno je političko!".

Drugi razlog (teorijskog) nebavljenja odnosima vlasti i političkom teorijom leži u feminističkoj metodologiji. Nju je najpregnantnije formulirala Catherine

² *Ibid.*, str. 13.

³ Clifford Geertz, "Blurred Genres", u: *The American Scholar*, vol. 49, no. 2 (1980), str. 165-179 (navedeno prema Joan Wallach Scott, *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb 2003).

⁴ Carole Pateman, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb 2000, str. 19 i cijelo prvo poglavlje.

McKinnon, nudeći podizanje svijesti (*consciousness raising*) kao feminističku metodu analize. Govoreći o spolnoj objektivizaciji žene kao primarnom procesu u podčinjavanju žena, McKinnon tvrdi da će žene, govoreći o svojim iskustvima (u grupama za podizanje svijesti) s time u vezi, početi shvaćati svoj zajednički identitet i tako biti potaknute na političko djelovanje. To, nažalost, ne otkriva ništa drugo osim što implicira postojanje urođene nejednakosti među spolovima. Iako McKinnon pokušava dovesti problem u društveni kontekst, pa govori o spolnoj nejednakosti koja je utjelovljena u cijelom sustavu društvenih odnosa, nigdje ne pokazuje kako taj sustav funkcionira. Ili, riječima Joan Scott kojima je komentirala upravo te stavove McKinnon: "Izvor nejednakih odnosa između spolova su, na kraju, nejednaki odnosi između spolova".⁵

Treba ipak ostaviti mjesta za određeno razumijevanje razloga i eventualne početne korisnosti postavljanja, u prvo vrijeme rada ženskih studija, u tako odvojene i zapravo zatvorene programe koje ponajprije karakterizira rad na podizanju svijesti. Na koncu, feminizam i feministička teorija jednim dijelom ovise o podizanju svijesti. Elizabeth Frazer i Nancy Lacey reći će "da feministkinje identificiraju 'protofeminizam' kao osnovu na kojoj je izrastao feministički pokret i borba upravo u takvim okolnostima".⁶ Okolnosti o kojima govore upravo je podizanje svijesti. Također, tako organizirani programi i uvođenje posebnih odsjeka ženskih studija olakšavali su ženama-znanstvenicama koje su radile na njima stjecanje znanstvenih stupnjeva i ulazak u odsjeke pojedinih znanstvenih disciplina. Međutim, upravo se taj "uspjeh" vrlo brzo pokazao kao put u getoizaciju. Naime, odsjeci ženskih studija ostali su "visjeti u zraku", to jest uglavnom je izostala njihova afirmacija preko prožimanja s drugim disciplinama. Budući da je to bila znanstvena smetnja, barem za dio nastavnica i studentica ženskih studija, početkom devedesetih pojavile su se prve otvorene kritike koncepcije organizacije i pojma ženskih studija. No i prije toga, u 80-ima, mnoge feminističke teoretičarke uvode u diskusiju termin rod kao moguću analitičku kategoriju. Ta je diskusija bila praćena i djelomičnim premještanjem fokusa i djelovanja sa ženskih studija na studije roda.

Pogledajmo prvo u kratkim crtama na što se odnosila kritika ženskih studija. Godine 1994. pojavila se, nimalo iznenada i neočekivano, knjiga pod naslovom *Professing Feminism: Cautionary Tales from the Strange World of Women's Studies*⁷ (*Ispovijedanje feminizma: upozoravajuće priče iz čudesnog svijeta ženskih*

⁵ Joan Wallach Scott, *op. cit.*, str. 53.

⁶ Elizabeth Frazer i Nancy Lacey, *The Politics of Community – A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*, Harvester Wheatsheaf, Harlow 1993, str. 11.

⁷ Daphne Patai, Norette Koertge, *Professing Feminism: Cautionary Tales from the Strange World of Women's Studies*, Basic Books, New York 1994. i novo izdanje u Lexington Books, 2003.

studija) Daphne Patai, profesorice španjolskog i portugalskog na Sveučilištu Massachusetts, i Norette Koertge, filozofkinje znanosti na Sveučilištu Indiana u Bloomingtonu. Iako se, dakle, mogao očekivati takav rezime prigovora (nešto doduše uvijenih, no ipak kritičkih tekstova pojavilo se već početkom 90-ih, a i sama Patai već je 1992. objavila relativno “nježnu” kritiku u eseju “The Struggle for Feminist Purity Threatens the Goals of Feminism”⁸), tek je ova knjiga izazvala pravu lavinu diskusija. Temeljila se na vlastitom dugogodišnjem iskustvu autorica u radu na ženskim studijima te na brojnim intervjuima koje su vodile s profesoricama i studenticama ženskih studija diljem SAD-a. Ukratko, one tvrde da je umjesto znanstvene metodologije institucionalizirana feministička pedagogija koja, zbog metodološkog deficita, u osnovi i nije mogla biti ništa drugo do politizirana forma obrazovanja. Nju pak karakterizira netolerantnost prema drugačijem mišljenju ako se ono ne uklapa u feminističku politiku i zadane feminističke parole, a do apsurdna je dovedena i isključivost prema muškarcima (primjerice, muškarcima nije dopušteno da pohađaju ženske studije). Obrazovanjem na ženskim studijima dominira visoka razina indoktrinacije i niska razina obrazovanja. U jedinom tekstu Daphne Patai koji je preveden u nas⁹ autorica navodi primjer eklatantne neobrazovanosti polaznica ženskih studija na koji je naišla u istraživanju: “Kada studentice bez znanja o zemljopisu ili povijesti poput papagaja inzistiraju na ‘multikulturalnoj’ perspektivi u svom feminizmu, a da rijetko nauče strani jezik, kada njihova znatiželja prema stranim kulturama biva zadovoljena kolegijem ‘Žene urođenice u otporu’, kad su im Brazil i Bolivija jedno te isto i kada ne mogu zapamtiti iz koje zemlje potječe inspirirajuća feministička autobiografija iz ‘Trećeg svijeta’ koju upravo čitaju, kada su neprijateljski nastrojene prema teoriji jer je ‘apstraktna’ i nedovoljno ‘politička’.” Dakako, u priličnoj je mjeri prisutan i antiintelektualizam praćen podcjenjivanjem teorije i znanstvenih metoda, što je za logičnu posljedicu imalo koncept terapijske i “sigurne” učionice. Ni dan-danas nisu rijetka mišljenja da uspostava ženskih studija kao akademske discipline povlači za sobom eksploataciju i deradikalizaciju.¹⁰

Nezadovoljstvo konceptom ženskih studija nije se pojavilo jedino zbog opisanog načina djelovanja na sveučilištima, to jest zbog politizacije i ideologizacije, potpomognutih feminističkom pedagogijom, umjesto istraživanja i poučavanja. Ono je većim dijelom bilo posljedica, u danim okolnostima, očekivane nemoći (ali i odbijanja) uspostave analitičkih kategorija i nedostatka znanstvenog aparata. Nezadovoljstvo nemogućnošću valjanog rada, teorijskog i istraživačkog, dovelo je kod dijela feminističkih teoretičarki do promjene fokusa prema uvođenju pojma roda kao analitičke kategorije. Tome treba dodati još jednu, osnovnu poteškoću, koja je

⁸ *Chronicle of Higher Education*, February 5, 1992.

⁹ Daphne Patai, “U čemu je problem sa ženskim studijima?”, *Kruh i Ruže*, br. 9, 1998.

¹⁰ Više o tome vidi u Judith Squires, *Gender in Political Theory*, dio o antiteoretiziranju.

sukladna već navedenima. Radi se o tome da je problem imenovanja izučavanja položaja žena u društvu kao ‘ženskih studija’ u samom pridjevu. To znači da pridjev samim sobom određuje da predmet izučavanja nije položaj žena u društvu, već da je težište na kutu gledanja, pristupu i metodologiji kojom će se izučavati, a koja je “ženska”. Osim nemogućnosti da (metodologija) samu sebe definira, takvo njezino određenje upućuje na (jedino, ekskluzivno) mjesto gdje se takav pristup ostvaruje, a ono je u spolno određenoj (ženskoj) osobi. Pri tome se, dakako, ne vodi računa o sadržaju takva pretpostavljenog analitičkog sklopa. To, naravno, nije promaklo mnogim feminističkim teoretičarkama koje se, kao znanstvenice, nisu mogle zadovoljiti “ženskom” metodologijom, prema na ženskim studijima gotovo unisono prihvaćenom “naputku” Chaterine McKinnon.

Osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća neke su se feminističke teoretičarke okrenule analizi i kritici odnosa vlasti, političke teorije, ali i, što je također fundamentalno, kritici historijskih istraživanja i same povijesne znanosti. Radi se naime o znanstvenim područjima najotpornijima, bolje rečeno, najodbojnijima kad su u pitanju odnosi spolova. U čemu je problem s rezistentnošću upravo područja političke teorije (slično je i s povijesnom znanošću) i koji su razlozi za to, već smo napomenuli na početku teksta. Sve su one, bez obzira na udaljenost tema i fokusa istraživanja, kao osnovno analitičko sredstvo uzele upravo pojam roda. Slijedio je niz istraživanja i radova u kojima su se autorice obrušile na političku teoriju; spomenimo istaknutije, na čije se radove ovaj tekst osobito oslanjao: Carole Pateman, Nancy Frazer, Judith Squires, Susan Moller Okin. Posljednja čak smješta suvremenu političku teoriju u tamno doba (Dark Age), upozoravajući da bi suvremeni teoretičari politike kategoriju roda morali uzeti ozbiljno. Pritom daje svoju definiciju roda kao društvene institucionalizacije spolnih razlika. Na prigovore teoretičara politike da se inzistiranjem na rodnoj perspektivi u političkoj teoriji želi dodati rodna dimenzija (*engendering*) Judith Squires odgovara: “Polaziti od rodne perspektive u političkoj znanosti ne znači orodivanje (*engendering*) nečega što je bilo rodno neutralno: radi se o tome da se time razotkrije visoko rodna struktura *mainstream* političkog teoretiziranja.”¹¹ Vidjeli smo prije da slično rezonira i C. Pateman, kao, uostalom, i mnoge druge teoretičarke u brojnoj literaturi na tu temu. Detaljnu analizu pojma roda dala je Joan W. Scott u knjizi *Rod i politika povijesti*¹². Ona ga definira na temelju integralne povezanosti dviju postavki: “Rod je tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova; i rod je primarni način označavanja odnosa moći.”¹³ Ako se primijeni na izučavanje povijesti, svrha je poreme-

¹¹ *Ibid.*

¹² Joan Wallach Scott, *Rod i politika povijesti*, *loc. cit.*, u dijelu “Rod: Korisna kategorija povijesne analize”.

¹³ *Ibid.*, str. 64.

titi ideju fiksности postavljanjem i primjenom pojma roda, kako ga je definirala, kao analitičkog alata. Time će se, smatra J. W. Scott, “razotkriti priroda te rasprave ili tog potiskivanja, koji dovode do pojave bezvremene vječnosti u binarnom prikazivanju roda. Takva vrsta analize mora obuhvaćati ideju politike i povezanosti s društvenim institucijama i organizacijama...”¹⁴

Ukratko, sve se one na različite načine bave problemom fiksne binarnosti roda, čvrsto ukotvljene u suvremenoj političkoj teoriji i u nezanemarivom dijelu feminističke teorije koja ostaje u paradigmi binarnosti. Prvo smo već spominjali, ovo drugo pak ima izvorište u fiksaciji na pitanja pojedinačnog subjekta, izvan društvenog konteksta, koji (društveni kontekst) na taj način kao da nema baš nikakva utjecaja. Ne malu štetu nanijele su raznorazne teorije, uglavnom temeljene na psihologiji. Držeći se tako Lacana, mnoge feministkinje, kao primjerice Sally Alexander, zaključuju da je “antagonizam između spolova neizbježan aspekt stjecanja spolnog identiteta”.¹⁵ Mnogo puta može se čuti i, nažalost, pročitati u feminističkim radovima o “ženskom iskustvu” kao nečem osobitom koje, recimo, “navodi žene da donose moralne odluke ovisno o kontekstu i odnosima”. Među feministkinjama je isto tako raširen stav, iako bi takav stav više odgovarao muškarcima (i to onim mizoginim), da žene misle i odlučuju upravo na taj način zato što su žene, ili onaj o prirodnoj neagresivnosti žena i sl., o čemu smo se naslušali i od nekih naših feministkinja. Takvo definiranje žene/muškarca kao univerzalne binarne opozicije koja je sposobna samu sebe reproducirati i koja je fiksirana uvijek na isti način J. W. Scott određuje kao nepovijesno.

Da ni uvođenjem roda kao korisne analitičke kategorije nisu riješeni svi problemi analize i razumijevanja odnosa spolova, govori i to da se vrlo često pojam roda uzima kao oznaka za spol, odnosno da se upotrebljava proizvoljno. Nasuprot naporima feminističkih teoretičarki da što preciznije odrede termin roda upozoravajući na njegov status “društvene konstrukcije”, kolokvijalno se rod i spol rabe istoznačno. To samo znači da promišljanje i samog pojma roda i odnosa spolova nije završena priča, što opet govori o nužnost studija roda (i spola) i ubuduće.

To nas dovodi do zaključnog dijela, naime do poteškoće koja leži u prividnoj dihotomiji – poučavanje ili istraživanje. Iskustva u nas (mislim i na prostor cijele bivše Jugoslavije) premalena su da bi se mogli donijeti valjani zaključci, tako da se treba poslužiti iskustvima u razvijenim zemljama. Ukratko, poučavanje je prvo uzelo maha (i još je najviše zastupljeno) i nužno improvizira sa sadržajima koje poučava. Takva situacija može biti vrlo opasna jer se poučavanje ne oslanja na izučavanje/učenje (studiranje) određenih disciplina, pa tako ni na kritičku revalorizaciju

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, str. 60.

postojećih znanja, upravo u smislu primjene rodne perspektive u (teorijskoj) analizi. O posljedicama takva pristupa govorilo se u dijelu ovog rada koji se odnosio na kritiku ženskih studija, u kojem se upozorilo na površnost obrazovanja. Umjesto učenja/izučavanja/istraživanja pojavljuje se feministička pedagogija, snažno i dominantno obojena provođenjem feminističke politike, kao supstitut kritički obradenom znanju odnosno, u krajnjoj liniji, novim spoznajama. Naime, bez prethodnog širokog i dubinskog istraživačkog rada o svim predmetima ljudskih aktivnosti, kojem bi okosnica bila rodna dimenzija problema, ne može se dobro poučavati jer, jednostavno rečeno, nema građe koju bi se predavalo. Pritom se, dakako, pod istraživačkim radom ne misli samo na empirijski, nego i na teorijski rad, jer ni empirijsko istraživanje (a takvih se čak i nađe) ne vrijedi puno ako se nije promislilo što se istražuje i koje se teorijske postavke provjeravaju, odnosno ne postoji kritički revalorizirano postojeće ili novo proizvedeno znanje koje bi se učilo. Spoznaja te poteškoće dovela je do toga da je dio feminističkih projekata koji su se bavili poučavanjem preusmjerio svoje aktivnosti na institutski, to jest znanstvenoistraživački rad kao genuino mjesto proizvodnje znanja, uz istovremeni sistem poučavanja (na temelju novih spoznaja), ali koji je disperziran unutar postojećih, odgovarajućih disciplina.

Poučavanje bez istraživačke pripreme, odnosno studija u izvornom značenju riječi, kao učenja istraživanjem, dakle bez osnove, nije moguće u strogom smislu. Kad se to ipak dešava, ono je nesustavno, površno, proizvoljno i uglavnom pogrešno, s kontraproaktivnim rezultatima.

Kontakt: **Đurđa Knežević**. E-mail: djurdjak52@gmail.com